

IBN MOLIKNING ALFIYA ASARIGA IBN AQIL SHARHIDA ANIQLIK VA NOANIQLIK ARTIKALLARINING GRAMMATIK VA SEMANTIK JIHATDAN TAHLILI

Dilshod G'iyosov

Oriental universiteti lingvistik (arab tili) 2- bosqich magistratura talabasi.

Annotatsiya: Ibn Molikning "Alfiya" asari arab nahv ilmining eng muhim manbalaridan biri bo'lib, unda grammatik qoidalar she'riy shaklda bayon etilgan. Ibn Aqilning ushbu asarga yozgan sharhi aniqlik (المعرفة) va noaniqlik (النكرة) artikllarining grammatik va semantik tahlilida muhim o'rin tutadi. Ibn Aqil "ال" artikli, ism sharif, atoqli otlar, olmoshlar va izofa tuzilmasi kabi aniqlik vositalarini tizimli ravishda tahlil qiladi, tanvin va noaniq izofani noaniqlik belgisi sifatida ko'rsatadi. U Qur'on, hadis va arab she'riyatidan misollar keltirib, qoidalarini dalillar bilan mustahkamlaydi. Sharhda Basra va Kufa maktablari o'rtasidagi ixtiloflar muhokama qilinadi, semantik farqlar kontekstual misollar orqali yoritiladi. Ibn Aqilning pedagogik yondashuvi talabalarga murakkab qoidani oson tushunish imkonini beradi, bu esa sharhni hozirgi kunda ham muhim o'quv manbai qiladi.

Аннотация: Ибн Малика «Алфия» является одним из ключевых источников арабской грамматики (нахв), где правила изложены в поэтической форме. Комментарий Ибн Акиля к «Алфии» занимает важное место в анализе грамматических и семантических аспектов определённости (المعرفة) и неопределённости (النكرة) в арабском языке. Ибн Акиль систематически рассматривает средства выражения определённости, такие как артикль «ال», собственные имена, указательные местоимения, местоимения и конструкция иддафа, а также анализирует танвин и неопределённую иддафу как маркеры неопределённости. Он подкрепляет свои объяснения примерами из Корана, хадисов и арабской поэзии, а также обсуждает расхождения между школами Басры и Куфы. Семантические различия раскрываются через контекстуальные примеры.

Педагогический подход Ибн Акиля делает сложные грамматические правила доступными для понимания, что сохраняет актуальность его комментария как учебного пособия и в наши дни.

التعليق

كتاب "الألفية" لابن مالك يُعدّ من أهم المصادر في علم النحو العربي، حيث يُقدّم القواعد النحوية في شكل شعري. يحتل شرح ابن عقيل لهذا الكتاب مكانة بارزة في تحليل الجوانب النحوية والدلالية للمعرفة والنكرة. يحلّل ابن عقيل بشكل منهجي وسائل التعريف مثل أداة التعريف "ال"، والأسماء العلم، وأسماء الإشارة، والضمائر، وتركيب الإضافة، كما يبيّن أن التنوين والإضافة النكرة هما علامتا النكرة. يدعم تفسيراته بأمثلة من القرآن الكريم، والحديث الشريف، والشعر العربي، ويناقش الخلافات بين مدرستي البصرة والكوفة. تُبرز الأمثلة السياقية الفروق الدلالية بين المعرفة والنكرة. يتميز أسلوب ابن عقيل التربوي بتبسيط القواعد المعقدة، مما يجعل شرحه مصدرًا تعليميًا هامًا حتى اليوم.

Tayanch so'z va iboralar: nakra, marifa, zamir alif-lom, izofa, ismi ishora, alam, artikl, dalil, nido, munodo, ko'rsatish olmoshi, atoqli ot.

Bu sharh "Sharh Ibn Aqil 'ala Alfiyat Ibn Malik" deb nomlanuvchi sharhdir.

Ibn Aqilning sharhi va uning metodologik yondashuvi

Ibn Aqilning Alfiyaga sharhi "Alfiya" matnini tushuntirish, kengaytirish va talabalarga nahv qoidalarini osonroq yetkazish maqsadida yozilgan. Uning metodologik yondashuvi quyidagi asosiy jihatlarga tayangan:

1. Tahliliy va tushuntirishga asoslangan yondashuv

Ibn Aqilning sharhi tahliliy uslubga ega bo'lib, har bir baytni alohida-alohida tahlil qiladi va undagi grammatik qoidani kengroq kontekstda tushuntiradi. U har bir qoidani quyidagi bosqichlarda ochib beradi. Ibn Molikning she'ridagi har bir baytning so'zma-so'z ma'nosi tushuntiriladi. Qoidani kengaytirish: Baytda keltirilgan qoida umumiy nahv qoidalariga bog'lanadi va uning qo'llanilishi misollar bilan tushuntiriladi.

Dalillar keltirish: Ibn Aqil o'z tushuntirishlarini Qur'on oyatlari, hadislar, arab she'riyati va boshqa klassik manbalardan dalillar bilan mustahkamlaydi. Bu uning sharhiga ilmiy asos va ishonchlilik qo'shadi.

Misol: Agar "Alfiya"da sifat (صفة) haqida bayt bo'lsa, Ibn Aqil avval bu baytni so'zma-so'z tahlil qiladi, keyin sifatning nahvdagi o'rni, turlari va ishlatilishini misollar

bilan tushuntiradi. Masalan, Qur'ondan “الرجل الصالح” (solih odam) kabi iboralarni misol qilib, sifatning kelishuvi (مطابقة) qoidalarini ochib beradi.

2. Tizimli va pedagogik yondashuv

Ibn Aqilning sharhi talabalar uchun o'quv qo'llanma sifatida mo'ljallangan, shuning uchun u pedagogik uslubga ega. Uning metodologiyasi quyidagi xususiyatlarga ega:

- Bosqichma-bosqich tushuntirish: Murakkab grammatik qoidalar oddiy va tushunarli tarzda, asta-sekin ochib beriladi.

- Misollar bilan boyitish: Har bir qoida ko'p sonli misollar bilan mustahkamlanadi. Bu misollar ko'pincha Qur'on, hadis yoki arab adabiyotidagi matnlardan olinadi.

- Qiyosiy tahlil: Ibn Aqil turli nahviy maktablar (Basra va Kufa maktablari) o'rtasidagi farqlarni taqqoslaydi va har bir maktabning dalillarini muhokama qiladi. Bu talabalarga nahvning turli yondashuvlarini tushunishda yordam beradi.

Masalan: Ibn Aqil "Alfiya"da keltirilgan فعل المضارع (hozirgi zamon fe'li) haqidagi baytlarni sharhlarkan, fe'lning turlari, ularning kelishuvi va har bir shaklning ishlatilishini misollar bilan tushuntiradi. Masalan, Qur'ondagi “يَعْلَمُونَ” (ular biladilar) so'zini misol qilib, fe'lning ko'plik shaklini tahlil qiladi.¹

3. Dalilga asoslangan ilmiy yondashuv

Ibn Aqilning sharhi ilmiy va dalilga asoslangan bo'lib, u o'z tushuntirishlarini quyidagi manbalar bilan mustahkamlaydi:

- Qur'on: Nahv qoidalarini tasdiqlash uchun Qur'on oyatlari keng qo'llaniladi.

- Hadislar: Rasululloh (s.a.v.)ning so'zlari va sahobalarning nutqlari misol sifatida keltiriladi.

- Klassik adabiyot: Arab she'riyatidan, xususan, Imru al-Qays, Antara ibn Shaddod kabi shoirlarning she'rlaridan misollar olinadi.

- Avvalgi nahviy olimlar: Sibavayh, al-Xalil ibn Ahmad, al-Mubarrad kabi olimlarning ishlariga murojaat qilinadi. Bu yondashuv Ibn Aqil sharhini nafaqat o'quv qo'llanmasi, balki ilmiy tadqiqot asari sifatida ham muhim ekanligini ko'rsatadi.²

¹ Sharhi ibn Aqil ala Alfiya ibn Molik. Bahouddin ibn Aqil. 2013.

² Sharhi ibn Aqil ala Alfiya ibn Molik. Bahouddin ibn Aqil. 2013.

4. Qarama-qarshi fikrlarni muhokama qilish

Ibn Aqil o'z sharhida nahv bo'yicha turli olimlarning qarama-qarshi fikrlarini muhokama qiladi va o'z pozitsiyasini dalillar bilan asoslaydi. Bu metodologiya quyidagi tarzda amalga oshiriladi:

- Ixtiloflarning taqdim qilish: Masalan, Basra va Kufa maktablari o'rtasidagi farqlar keltiriladi.

- Dalillarni taqqoslash: Har bir maktabning dalillari tahlil qilinadi hamda ularga o'z qarashlarini ham bayon qiladi. Bu qarashlarini Qur'on, hadis yoki boshqa manbalar bilan mustahkamlaydi. Masalan: "إِنَّ" (albatta) partikulasi haqida gap ketganda, Ibn Aqil uning ishora (إشارة) yoki ta'kid (تأكيد) ma'nosidagi ishlatilishini muhokama qiladi va Basra maktabining "ta'kid" deb hisoblashini afzal ko'radi, buni Qur'ondagi "إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ" (Albatta, Alloh mag'firat qiluvchi va rahimlidir) oyati bilan isbotlaydi.

5. O'quvchiga yo'naltirilgan tuzilma

Ibn Aqilning sharhi talabalarga yo'naltirilgan bo'lib, u matnni tushunishni osonlashtirish uchun quyidagi usullarni qo'llaydi:

- Ixchamlik va aniqlik: Murakkab tushunchalar qisqa va aniq tarzda tushuntiriladi. Muhim qoidalar turli kontekstlarda takrorlanadi, bu talabalarning yodlashini osonlashtiradi. Grammatik qoidalar tizimli ravishda guruhlanadi, masalan, ism, fe'l, harf va boshqa bo'limlar alohida tahlil qilinadi.

6. Badiiy va ilmiy muvozanat

Ibn Aqilning sharhi nafaqat ilmiy, balki adabiy jihatdan ham yuqori darajada. U o'z tushuntirishlarida arab tilining go'zalligini saqlab, so'zlarning musiqiy ritmini va ma'no boyligini ta'kidlaydi. Bu uning sharhini nafaqat o'quv qo'llanmasi, balki adabiy asar sifatida ham qimmatli qiladi.

Sharh "Alfiya"ning har bir baytini to'liq qamrab oladi va undagi har bir qoidani batafsil tushuntiradi. Sharh boshlang'ich darajadagi talabalardan tortib, ilg'or yuqori saviyadagi nahvchilargacha foydalanishi mumkin bo'li, Qur'on, hadis va klassik adabiyotdan keltirilgan misollar sharhni ishonchli va boy qiladi. Qolaversa, turli nahviy

maktablarning fikrlari taqqoslanadi, bu o'quvchilarga kengroq nuqtai nazar beradi.³

Sharh, arab nahvi o'qitishda asrlar davomida asosiy manba sifatida ishlatilgan. Uning tizimli, dalilga asoslangan va pedagogik yondashuvi "Alfiya"ni talabalar uchun yanada tushunarli qildi. Bu sharh nafaqat Misrda, balki butun islom olamida, xususan, Al-Andalus, Shom va Hijozda keng tarqaldi. Hozirgi kunda ham arab tili va nahvni o'rganuvchilar uchun bu sharh muhim manba bo'lib qolmoqda. Misol uchun: Ibn Aqil sharhi bugungi kunda ko'plab darsliklarda, xususan, "Sharh Ibn Aqil 'ala Alfiyat Ibn Malik"ning Muhammad Muhyi ad-Din Abdul-Hamid tomonidan tahrir qilingan nashrlarida keng qo'llaniladi. Bu nashrlar talabalar uchun qo'shimcha izohlar va tushuntirishlar bilan boyitilgan. Asaridagi metodologik yondashuv tahliliy, tizimli, dalilga asoslangan va pedagogik xususiyatlarga ega. U "Alfiya"ning har bir baytini keng kontekstda tushuntirib, Qur'on, hadis va klassik adabiyotdan dalillar keltiradi, turli nahviy maktablarning fikrlarini muhokama qiladi va qoidani talabalar uchun tushunarli qilishga harakat qiladi. Bu yondashuv nafaqat o'z davrida, balki hozirgi kunda ham arab nahvini o'rganishda muhim o'rin tutadi.⁴

"Sharh Ibn Aqil 'ala Alfiyat Ibn Malik" asaridagi metodologik yondashuvni yanada chuqurroq tahlil qilish uchun uning sharhining tuzilishi, o'ziga xos uslubi va ta'limiy strategiyalarini qo'shimcha jihatlaridan ko'rib chiqamiz. Shu bilan birga, avvalgi suhbatlarda sizning Ibn Molikning "Alfiya" asari, uning bo'limlari va arab tilidagi grammatik kategoriyalarga qiziqishingizni hisobga olgan holda, Ibn Aqilning ushbu sharhda qanday qilib nahv qoidalarini tizimlashtirgani va ularni talabalarga yetkazishdagi o'ziga xos yondashuviga alohida e'tibor qaratamiz.

Ibn Aqilning sharhi "Alfiya"ning she'riy tartib qoidalarga to'liq mos ravishda tashkil etilgan. "Alfiya"ning o'zi arab nahvining asosiy bo'limlari – ism (اسم), fe'l (فعل), harf (حرف), e'rob (إعراب), jumla tuzilishi (تركيب) va maxsus grammatik masalalar bo'yicha tizimli ravishda baytlar shaklida tartiblangan. Ibn Aqil bu tuzilishni saqlab, har bir bo'limni quyidagi tarzda sharhlaydi. Har bir bayt alohida keltiriladi va uning matni

³ Sharhi ibn Aqil ala Alfiya ibn Molik. Bahouddin ibn Aqil. 2013.

⁴ Sharhi ibn Aqil ala Alfiya ibn Molik. Bahouddin ibn Aqil. 2013.

so'zma-so'z tahlil qilinadi. Baytda keltirilgan qoida umumiy nahv tizimida joylashadi va uning boshqa qoidalar bilan aloqasi ko'rsatiladi.

Ibn Aqil ba'zi hollarda "Alfiya"da to'liq yoritilmagan masalalarni kengaytiradi, masalan, izofa tuzilmasining nozik jihatlari yoki maxsus sintaktik tuzilmalar. Misol: Sizning avvalgi so'rovingizda izofa turlari (إضافة) haqida ma'lumot berilgan edi. Ibn Aqil izofa haqidagi baytlarni sharhlarkan, ma'naviy izofa (إضافة معنوية), lafziy izofa (إضافة لفظية) va zarfiy izofa (إضافة ظرفية) tushunchalarini alohida tahlil qiladi. U har bir tur uchun Qur'ondan misollar keltiradi, masalan, "كتاب الطالب" (talabaning kitobi) uchun ma'naviy izofani tushuntirib, uning egalik ma'nosini "بيت الله" (Allohning uyi) kabi oyatlar bilan mustahkamlaydi.

Ibn Aqilning metodologiyasining o'ziga xos jihati uning so'zlarni faqat grammatik qoidalar doirasida emas, balki semantik va kontekstual jihatdan tahlil qilishidadir. U nahv qoidalarini tushuntirishda so'zning ma'nosi, uning ishlatilish konteksti va adabiy-estetik qiymatini ham e'tiborga oladi.

- Semantik tahlil: Masalan, "إن" (albatta) partikulasi haqida gap ketganda, Ibn Aqil uning ta'kid (تأكيد) yoki shart (شرط) ma'nosida ishlatilishini kontekstga qarab tahlil qiladi. U Qur'ondagi "إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا" (albatta, iymon keltirganlar) kabi oyatlarni misol qilib, partikulaning semantik rolini ochib beradi.

- Adabiy kontekst: Ibn Aqil arab she'riyatidan misollar keltirib, nahv qoidalarining nafaqat ilmiy, balki adabiy kontekstda ham qo'llanilishini ko'rsatadi. Masalan, Imru al-Qaysning she'rlaridagi sifat (صفة) tuzilmalarni tahlil qilib, ularning nahviy va badiiy ahamiyatini ta'kidlaydi. Misol: Avvalgi suhbatlarda siz arab tilidagi aniqlik va noaniqlik (معرفة ونكرة) tushunchalari haqida so'ragan edingiz. Ibn Aqil bu masalani "Alfiya"da sharhlarkan, "ال" (alif-lom) aniqlik artiklining turli ishlatilishlarini (masalan, jins uchun, maxsuslik uchun yoki umumiy ma'no uchun) semantik kontekstda tahlil qiladi. U "الرجل" (odam) va "رجل" (bir odam) o'rtasidagi farqni Qur'ondagi "الناس" (odamlar) kabi misollar bilan tushuntiradi.⁵

Ibn Aqilning sharhi nahv bo'yicha turli maktablar (Basra, Kufa, Bag'dod)

⁵ Sharhi ibn Aqil ala Alfiya ibn Molik. Bahouddin ibn Aqil. 2013.

o'rtasidagi ixtiloflarni muhokama qilishda o'ziga xosdir. U har bir qoida uchun turli olimlarning fikrlarini taqqoslaydi va o'z pozitsiyasini dalillar bilan asoslaydi. Basra va Kufa maktablari: Masalan, Basra maktabi “إِنَّ” partikulasini ta'kid sifatida talqin qilsa, Kufa maktabi uni shart sifatida ko'rishga moyil. Ibn Aqil bu ixtiloflarni tahlil qilib, ko'pincha Basra maktabining pozitsiyasini qo'llab-quvvatlaydi, lekin Kufa maktabining dalillarini ham keltiradi. U har bir pozitsiyani Qur'on, hadis yoki Sibavayhning “Kitab” asaridagi dalillar bilan mustahkamlaydi. Bu uning sharhini ilmiy jihatdan ishonchli qiladi. Misol: “Alfiya”da fe'lining i'rob holatlari (رفع، نصب، جزم) haqidagi baytlarni sharhlarkan, Ibn Aqil Basra maktabining “يَكْتُبُ” (yozadi) fe'lining رفع (raf') holatidagi tahlilini qo'llab-quvvatlaydi, lekin Kufa maktabining بعض (ba'zi) fe'llarga nisbatan farqli yondashuvini ham muhokama qiladi.

Manba sharhi talabalarga yo'naltirilgan bo'lib, uning ta'limiy strategiyalari quyidagilardan iborat:

- Takrorlash va mustahkamlash: Muhim qoidalar turli kontekstlarda takrorlanadi, masalan, izofa tuzilmasi har bir bo'limda (ism, fe'l, jumla) alohida tahlil qilinadi.

- Oddiylashtirish: Murakkab qoidalar oddiy misollar bilan tushuntiriladi. Masalan, i'rob (إعراب) tushunchasini tushuntirishda “زَيْدٌ ضَرَبَ عَمْرًا” kabi sodda jumlar ishlatiladi.

- Tasniflash va tartibga solish: Nahv qoidalari tizimli ravishda guruhlanadi, bu talabalarga umumiy tuzilishni tushunishni osonlashtiradi.

Misol: Sizning avvalgi so'rovingizda arab tilidagi atoqli otlar (اسماء الإشارة) haqida ma'lumot berilgan edi. Ibn Aqil bu mavzuni sharhlarkan, “هذا” (bu), “هذه” (bu – ayol jinsi uchun), “ذلك” (u) kabi atoqli otlarni jins va son bo'yicha tasniflaydi va ularning sintaktik rollarini “هذا الرجل” (bu odam) kabi misollar bilan tushuntiradi.

Ibn Aqil o'z sharhida quyidagi manbalarga tayangan, bu uning metodologiyasining muhim qismidir:

- Qur'on: Nahv qoidalarini tasdiqlash uchun asosiy manba sifatida ishlatiladi. Masalan, “وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ” (qismat paytida) oyati orqali shart jumalari tahlil qilinadi.⁶

- Hadislar: Rasululloh (s.a.v.)ning nutqlari va sahobalarning iboralari misol sifatida

⁶ Sharhi ibn Aqil ala Alfiya ibn Molik. Bahouddin ibn Aqil. 2013.

keltiriladi.

- Sibavayhning “Kitab” asari: Nahv ilmining asosiy manbasi sifatida Ibn Aqil undan ko’p foydalanadi.

- She’riyat: Imru al-Qays, Antara ibn Shaddod va boshqa shoirlarning she’rlaridan misollar olinadi. Masalan: Avvalgi suhbatlarda siz aniqlik va noaniqlik kategoriyalari haqida so’ragan edingiz. Ibn Aqil bu mavzuni sharhlarkan, Sibavayhning “Kitab” asaridagi aniqlik tushunchasini asos qilib oladi va Qur’ondagi “الكتاب” (kitob) va “كتاب” (bir kitob) iboralarini taqqoslaydi.

Ibn Aqilning sharhi o’zining tizimli va pedagogik yondashuvi tufayli hozirgi kunda ham arab nahvini o’qitishda muhim manba sifatida qo’llaniladi. Uning sharhi, xususan, Muhammad Muhyi ad-Din Abdul-Hamid tomonidan tahrir qilingan nashrlari talabalar uchun qo’shimcha izohlar bilan boyitilgan. Bu nashrlar "Alfiya"ning murakkab baytlarini tushunarli qilishda katta yordam beradi. Ibn Aqil sharhining o’ziga xos xususiyatlari (qo’shimcha jihatlar). Ibn Aqil o’z tushuntirishlarida arab tilining sofliги va aniqligini saqlaydi, bu sharhni nafaqat ilmiy, balki adabiy jihatdan ham qimmatli qiladi. Sharh boshlang’ich talabalardan tortib, ilg’or nahvchilargacha foydalanishi mumkin bo’lgan tarzda yozilgan. Ibn Aqil turli maktablarning fikrlarini adolatli tarzda taqdim etadi va o’z pozitsiyasini dalillar bilan himoya qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

-Abu Bakr Muhammad az-Zabiydiy. Tabaqat an-nahviy-yin va-l-lug’aviyyin. – Misr, 1973.

-Aripova Z. Dj. Misr mamluk sultonligi va unda islom dinining tutgan o’rni (1250-1517). – Tarix fanlari nomzodi dis. avtoref. – Toshkent: 2008. – 28b.

-Tilshunoslik bilimlari tarixi (arab tilshunosligi). Darslik / M.A. Nasirova.- Toshkent

-Sharhi ibn Aqil ala Alfiya ibn Molik. Bahouddin ibn Aqil. 2013.